

LŐRINCZ D. JÓZSEF

A társadalomtudományok helyzete Romániában 1989 után

Az elmúlt tíz évben az újjáalakuló román társadalomtudományok legfőbb problémája nem az volt, hogy „megállja a helyét” egy mintaként szolgáló nyugati piacon. Egyrészt, erre még mindig nincsenek meg az anyagi lehetőségei és azok az intézményes keretek, amelyek a komoly, rendszeres munkát hosszú távon is lehetővé teszik. Másrészt, mert számára sokkal fontosabb probléma, hogy átértékelje a társadalomban elfoglalt helyét, szerepét. A modern román társadalomtudományt kezdeiteitől fogva meghatározta az a mód, ahogy az értelmiség elképzelte szerepét a friss, intézményeit akkor kialakító román állam keretei között. Az államnak — és kevésbé a „népnek”, a „közösségnek” - szolgáló elit volt mindig a norma. Lojalitása ahhoz köti, illetve az állam keretei körül megjelenő, azaz megjelenített román nemzethez. Ezzel is magyarázható, hogy mind a kelet- és közép-európai vátesz, mind a „frondeur”, mind a „szabadon lebegő” értelmiség modellje hiányzik a modern román társadalomtudomány hagyományainak fő irányából.

1989 után a román politikai és szellemi elit egyik gyötrelmes kérdésének az számított, hogy miért volt a román forradalom és az „átmenet” olyan, amilyen. Ez az elit a modern Romániában ekkor szembesült először komolyan a többi közép- és kelet-európai ország hagyományaival és helyzetével. Az ország sikertelenségeiért pedig sokan az addigi értelmiségi szerepeket is vádolták. Az önmarcangolás akkor tetőzött, amikor egyesek a disszidens megmozdulások teljes hiányára utaltak. A lengyel, cseh, magyar átmenet azért is lehetett sikeres, mondták-mondják sokan, mert volt disszi-

dens hagyományuk. Emiatt 1989 után Romániában a szakma kénytelen volt olyan radikálisan átértelmezni helyzetét, mint kevés más kelet-európai államban.

Előzmények

A román társadalomtudományok - a nyugat-európai szociológiához hasonlóan - tulajdonképpen már múlt századi megjelenésük óta azt látták elsőrendű feladatuknak, hogy szembesüljenek az ország, a nemzet modernizációjának, modernizálásának kérdésével. Ez az igény állott már-például - Ion Ionescu de la Brad, vagy Ștefan Zeletin munkássága mögött.¹ Ezért a célért azonban csak az első világháború után tudott érdemlegesen dolgozni. A húszas évek közepén ennek ellenére már megjelent egy fiatal jó i képzett szakembergárda, amely egyrészt komoly tudással, másrészt pedig a hatalmi körökben befolyással, kapcsolatokkal rendelkező, forrásokat mozgósítani tudó professzor(ok) köré gyülekezve igyekezett az akkori helyzetet feldolgozva jövőprogramokat, cselekvési terveket kidolgozni az ország vezetősége számára. A Bukaresti Monografikus Iskola volt a leghíresebb munkacsoport, amely számos más szakterülettel, csoporttal is sikeresen együttműködött. Tevékenységének a háború, illetve az új rendszer vetett véget.

A társadalomismerő és -irányító szakembernek, mint olyannak, ez a hagyománya a mai napig a román szociológia legfontosabbjellegzetessége. Normális körülmények között a román szociológus mindig igyekezett jó kapcsolatokat fenntartani a hatalmi-döntési ágazat embereivel, vagy legalábbis rendszeresen kommunikálni velük. A radikálisan kritizáló, a hatalommal „rossz” viszonyban lévő társadalomtudós eszerint megfosztja magát és szakmáját ajobbítás lehetőségétől, azaz társadalmi szerepétől, létének erkölcsi alapjától. A társadalomtudós munkájához szükségszerű a hatalommal fenntartott jó kapcsolat. Az „ellenzéki” szociológus tulajdonképpen kóklér, hiszen nem juthat adatokhoz, így tehát elképzelései alaptalanok, és nincsenek eszközei, nem dolgozhat ki konkrét társadalomjobbítási programokat és nem vehet részt bennük.

A második világháború végén ez a munka megszakadt. Az új politikai elit teljesen más nézeteket vallott nemcsak a tudományról és a tudós társadalmi pozíciójáról, hanem magáról az ország jövőjéről és a modernizáció kérdéséről is. A kutatók elvesztették a szakmai és közéletben betöltött pozíciójukat, az ország új vezetősége szemében pedig a presztízsüket. Jelentős részük, mint „a múlt rendszer kiszolgálója”, börtönbe került.

Az 1965 és 1971 között eltelt időszak (több szempontból 1975-ig) a romániai szocializmus „liberális” időszaka volt. Ezzel együttjárt egyfajta ideológiai engedékenység, amelynek következményeként hivatalosan újból polgárjogot nyert egy sor, addig gyakorlatilag illegális tudomány. A szociológia, a pszichológia azonban nemcsak megtűrt fogalom, téma lett (mint 1975 után), hanem hivatalosan is pártolt tudomány: tanszékek, intézetek”, állások, pozíciók jöttek létre. Lehetővé váltak a külföldi ösztöndíjak. El lehetett járni konferenciákra, ápolni lehetett (bizonyos keretek között) a szakmai kapcsolatokat. Az emberhiányt kétféleképpen oldották meg: rehabilitálták egyrészt a még élő és aktív, a két világháború közötti időszakban működő embereit (például Henri H. Stahl, Traian Herseni). Másrészt lehetővé tették, hogy a frissen végzettek vagy a fiatalabb szakemberek - főleg filozófia szakosok - átképezzék magukat szociológussá.

A román szociológiában az akkori időszak legfontosabb problémáinak a következők számítottak:

a) A román szociológia bizonyos szempontból átvette az 1945 előtti időszakra jellemző hivatástudatot: a tudománynak pragmatikusnak, az ország számára „hasznosnak” kellett lennie. Fő szerepe az volt, hogy a végrehajtók számára (bármilyen szinten, a gyártól a legfelsőbb pártvezetésig) használható helyzetleírásokat, cselekvési programokat, alternatívákat nyújtson. A szociológia érdeklődésének középpontjában továbbra is az ország modernizációjának kérdése állt. A problémákat „végső soron” gazdaságiaknak tekintették, a többi általában csak „származéknak” minősült.

b) A szociológus helye a társadalomban. A nagy egyetemi központokban élvezett presztízse ellenére a szociológia képtelen volt megfelelő státust biztosítani végzettsé számára. A remények dacára az adminisztráció, az ipar nem szívesen fogadta a kihelyezett szociológusokat, nem tudott velük mit kezdeni. 1975-ig Romániában kb. 400 szociológust képeztek ki. Az 1980-as évek közepére ebből aktív, rendszeresen kutató, publikáló szociológusnak

számított kb. 15, maximum 20. A többiek lemorzsolódtak, elvesztek a szakma számára, pályát (vagy országot) változtattak (Teodorescu 1991).

Az elméleti-módszertani érdeklődési körökből, témákból most a következőket emelnénk ki:

a) A szociológia és a tudományos szocializmus, illetve a filozófia viszonya. A tét a szociológia függetlensége volt, azaz hogy mennyiben bírálhatja felül a filozófiával sokszor azonosított tudományos szocializmus egy terepmunkára alapozó diszciplína *elméleti* eredményeit (Teodorescu 1991).

b) Az utópia, az alternatív szocializmusok kérdése, amely a hivatalosan megtúrt tartomány határán volt, ugyanakkor - legalábbis az érdeklődők szerint - lehetővé tette az államszocializmus legitimációjának megkérdőjelezését azáltal, hogy felmutatott más, lehetséges (bár meg nem valósult) szocializmusképeket.

c) Az adott rendszer legitimációját akarták burkoltan támadni a szak-szerűen végzett marxológiai kutatások is. A belső, immanens kritika kizárólagossága azt is mutatja, hogy ez a szakmai réteg Romániában (is) teljesen lemondott arról, hogy a rendszer megdőlhessen, és kizárólag az ésszerű, pragmatikus, „technokrata” reformokban bízott.

d) Az ázsiai termelési mód kérdése, mely egyrészt ugyanazért volt fontos, mint más kelet-európai országokban: az éppen uralkodó formáció-elméletet ideológiai konstrukcióként kérdőjelezte meg azt - mégpedig Marxból kiindulva. A legnagyobb hatású szakmunka ebben a kérdésben kétségtelenül Henri H. Stahl könyve volt (Stahl 1980), amely ugyanakkor cáfolta az akkoriban elterjedt nézetet, miszerint a létező szocialista rendszer azért tudott gyökeret verni Közép- és Kelet-Európában, mert itt egy „ázsiai típusú” társadalmat talált, amelyre könnyen rátelepedhetett. A román szerző szerint ezt a hipotézist empirikusan nem bizonyította senki, a tanulmányok megakadtak a hasonlóságok, analógiák felmutatásánál. Az általa „tributálisnak” nevezett rendszer kezdeti gerjesztő szerepének bizonyítása csak úgy lett volna lehetséges, ha sikerült volna a jelenből visszafelé egyenként bemutatni az ok-okozati lánc minden egyes elemét.

Még nagyobb vihart kavart - Stahl könyvével ellentétben nemcsak szakmai körökben - Ilie Bădescu munkája (Bădescu 1984), amely a centrum-periféria kérdéskört (Wallerstein 1974 alapján), a román kultúra régóta vitatott

problémájához, a „szinkronizmus”, illetve „protokronizmus” témájához kapcsolta.³ A szerző alap gondolata szerint Románia mindig egy birodalom perifériája volt, és a román kultúrában a kritikai szellem konzervatív körökben keletkezett, a modernizációs (szinkronizáló) erőfeszítések ellenében. Ennek eredménye viszont az is, hogy olyan eszméket, értékeket termelt ki magából, amelyek tulajdonképpen megelőzték a nyugati kultúra hasonló vagy azonos elemeit, irányzatait. A modern korban a román kultúra nem szolgáiban utánozott, hanem éppenséggel megelőlegezte a nyugati kultúra vívmányait. A román szellemi életet az döbbenetette meg igazából Bădescu könyvében, hogy a már régebben is hangoztatott ideológia most komoly elméleti, szellemi fegyverzetben jelent meg egy olyan ember tollából, aki nemcsak a kortárs nyugati elméletekben volt jártas, hanem az elmúlt száz év - a 80-as évekre tulajdonképpen elfelejtett - jobboldali, nacionalista román irodalmában is. Kiderült, hogy a konzervatív nacionalizmus (ne tévesszen meg, hogy Wallersteinre is alapoz) úgy jelenik meg, mint a román szellemtörténet nagyon komoly hagyományvonulata, amely az elmúlt évtizedek alatt nem szerepelhetett a nyilvánosság előtt, pedig nélküle a modern román kultúra nehezen értelmezhető.

e) Az életminőség, a fogyasztói társadalom, a hiány kultúrájának kérdése több embert - gyakorlatilag egy kisebb műhelyt - foglalkoztatott hosszabb időn keresztül.⁴ Kimondatlanul is az volt a fő cél, hogy a nyugati szakirodalom felhasználásával kritikailag elemezzék a nyolcvanas évekre kialakult romániai helyzetet.

A szociológia- és pszichológiaképzést 1975-ben megszüntették. A tanszékek - az éppen létező személyzeti kerettel - megmaradtak, az intézetek esetleg még néhány embert felvehettek, de a szociológia csak tantárgy maradt, az intézetek pedig alig kutathattak. A dogmatikus marxizmustól eltérő társadalomtudomány megtűrt nyelvezetté vált. Nem tiltották, de az egyetemi, szakmai körökön kívül nem volt publikuma. A közéletben betöltött szerepe tulajdonképpen addig is minimális volt - többre nem is törekedett -, de 1975 után esélye sem volt arra, hogy ebből az elzártságból kitörjön és közéleti szerepet vállalva „dolgoztatni” tudja magát. Tulajdonképpen erre a szerepre a román „mainstream” szociológia nem is törekedett. Hatékonyságát nem a közéleti szereplésben látta, hanem a „titkos tanácsosi” pozícióban, amelyet azonban 1975-re szintén elveszített. A

közéletben akkor jelent meg újra, amikor már nem az addigi standard kérdésekkel (a szó szűkebb értelmében vett modernizáció) foglalkozott, hanem olyan témákkal, amelyek egy szélesebb publikum érdeklődésének középpontjában álltak. Vagyis 1989 után.

A közéleti szerep helyett az „ellenállást” az úgynevezett „kulturális ellenállás” (rezistența prin cultură) képviselte. Eszerint a totális hatalomnak nem ellenállni kell (burkoltan vagy nyíltan), mert az nem vezethet semmilyen eredményre. Ilyen magatartással még a legjobb esetben is marginalizálódik az egyén, megfosztja magát a munkalehetőségektől. Tehát a belső, szellemi életben kell ellenállni és értékeket teremteni. Ez pedig egy olyan életformával jár, amely bizonyos fokig felszabadít. Így kezdtek megjelenni Platón összes művei kritikai kiadásának a kötetei, így készültek nagyon magas szakmai szintű Heidegger-fordítások stb.

De a szakmai problémákról szólva meg kell említeni, hogy szinte teljességgel hiányzott néhány olyan kérdés, amely más kelet-európai országban nagyon fontos volt, és amely egy tágabb - nemcsak szakmai, hanem „értelmiségi” - olvasótáborhoz kapcsolta, és így a szakmának fontos közéleti súlyt biztosított: Közép-Európa, az értelmiség (szerepe), a civil társadalom, a polgárosodás, és a népi, illetve „magas” kultúra viszonyának kérdése. A közéletből - nem meglepő módon - gyakorlatilag teljesen hiányzott a politológia, illetve a politikai elemzés. Ilyenjellegű kérdéseket nagyon ritkán, kizárólag kisebb baráti körökben tárgyaltak meg. Kivételként említhető meg legalább két szakember, akiknek sikerült több politológiai írást publikálni nyugaton: Silviu Brucanról és Pavel Câmpeanuról van szó.

A nyolcvanas években a román társadalomtudományok külföldi mozgásteret nagyon beszűkült. Gyakorlatilag lehetetlen volt külföldre jutni (tanulni vagy konferenciákra). A friss szakirodalom nem jutott el a könyvtárakba. A Romániába látogató külföldi kutatókkal a kapcsolatot szigorúan ellenőrizték. Ráadásul a nyugati látogatók is inkább olyanok közül kerültek ki, akik a rendszer számára elfogadhatóbb politikai elveket vallottak. Kivételek persze akadtak. Itt csak kettőt említenék meg: Katherine Verdery és Claude Karnouh. Ok ráadásul hosszú időn keresztül végezhettek terepmunkát Romániában (persze bizonyos „nem szakmai” felügyelet mellett — ez azonban munkájuk eredményét nem befolyásolta).

Az átmeneti időszak (1990-1995)

A szakmai élit

A közéleti, „ellenzéki” értelmiség szerepe iránt mutatott érdektelenséget 1989 után hiányként, szégyellni való lemaradásként értelmezték, amit nem mindig volt könnyű nyugati vagy kelet-közép európai körökben megmagyarázni. A „hiányt”, „lemaradást” 1989 után a román szellemi élet hihetetlen gyorsasággal behozta. Érdekes módon elsősorban nem a szociológusok (bár kivételek voltak), hanem a közírók, a közíróként megjelenő filozófusok, irodalomtudósok, írók és néhány fiatal kutató, aki akkor vált igazán aktívvá a szellemi életben. A román szellemi élet főáramának normájává vált a közéletiség, a román társadalom fő kérdését ekkor pedig nem annyira a modernizáció jelentette, hanem a demokratizálódás, a civil társadalom kialakulása, kialakítása egy új, totalitásra törekvő hatalommal szemben. (Ugyanis sokan így értelmezték az Iliescu-féle rezsimet.) A nemzetközi kapcsolatok megélnékültek. Egymásnak adták a kilincsetjeles kelet- és nyugat-európai értelmiségiek, szakértők, politológusok, Adam Michniktől Alain Finkielkrautig. Ugyanakkor a román értelmiségiek is rendszeresen előadtak nyugat-európai és amerikai konferenciákon, egyetemeken.

A fordulat nemcsak a hivatalos státusok visszanyerését, a képzés és a kutatás újrakezdését jelentette. Már 1990 elején nagyon fontos szakadás következett be a szakmán belül. Az elfoglalt pozíciók szempontjából ez azt jelentette, hogy a fiatalabb, azaz akkor 35-40 éves generáció munkaterét, szakmáját, pályáját már nemcsak a „hivatalos”, állami, még pontosabban adminisztratív intézményekhez kötötte. Ők tehát nem a kormányzati szervezetekhez vándoroltak, másokat viszont magába szippantott a politika.

E mögött a szakmai vagy akár értelmiségi lét újrarendelésére való törekvést kell látnunk. A nyugati származású, akkor nagy népszerűségnek örvendő, a civil társadalom fogalmához kapcsolódó irodalom hatására átértelmeződött az államhoz, annak szerepéhez, intézményeihez fűződő viszony. Az értelmiségiek most már úgy látták, hogy az országon, annak lakosságán nem csak az állam által elfogadott, illetve odaajándékozott pozíciókon keresztül lehet segíteni. Hamarosan egy egész sor - külföldi

vagy hazai forrásokkal rendelkező - nem kormányzati szervezet jelent meg. Ezzel viszont átalakult a hasznosságról, a célszerűségről és a hatékonyságról alkotott kép is. Kiderült, hogy egy nem kormányzati szervezetben legalább olyan hatékony, értelmes, célszerű munkát lehet végezni, mint egy állami intézményben. Ráadásul az így megszerzett pozíció biztonságosabb lehet, mint az állami, és a javadalmazás is magasabb. Akik pedig politizálni kezdtek, azok arra számítottak, hogy a korábbi adminisztratív vagy „tanácsadói” szerepből egy magasabbra kerülnek, ahol a végrehajtás *alapjait* fektethetik le, és kevésbé lesznek kiszolgáltatottak egy szakmailag felkészületlen hatalom irracionális döntéseivel szemben. Am az új helyzetben egy idő múlva kiderült, hogy szociológusi végzettséggel valaki lehet újságíró, politikusok, politikai pártok konzulense, nem kormányzati szervezetek vezetője, tanácsadója, vagy akár PR-szakértő is, nemcsak „szociológus” vagy „politológus”.

Ezzel magyarázható az is, hogy egy egész sor, költségvetésből fenntartott kutatóintézetben, amelyek a Román Tudományos Akadémia égisze alatt működtek, 1989 után oly általános vezetőváltás nem következett be azonnal. A fiatalabb generáció tagjai több esetben is határozottan visszautasították a felajánlott vezetői pozíciókat, egyetemi állásokat, arra hivatkozva, hogy a civil társadalom építésében, illetve a politikában sokkal értelmesebb, hasznosabb, és bizonyos szempontból erkölcsösebb munkát végezhetnek, így sokszor a régi vezetők maradtak a helyükön.

Fontos néhány szóban kitérni a két csoport közti viszonyra. Gyakran megtörtént az 1989 utáni Kelet-Európában, hogy az előző rendszerben vezető pozíciókat betöltött személyeket nyilvánosan támadták, mind erkölcsileg, mind szakmailag. Nemritkán maguk a beosztottak kérték leváltásukat. Romániában viszont több esetben is sokszor a fiatalabb kutatók védtek meg azokat az idősebb vezetőket vagy más szakembereket, akikről tudták, hogy a vállalt kompromisszumok ellenére a múlt rendszerben segítőkész, becsületes emberek voltak. Hiszen csak azok ismerhették főnökeik, kollégáik, ismerőseik valódi véleményét, tevékenységét, akik közvetlen kapcsolatban álltak velük. Így védett meg a szakma a közvélemény támadásai ellen olyan embereket is, akik már az ötvenes években kompromittálódtak. A múlt rendszerbeli pozíciók elmarasztalása ellenére az emberi értékek, a szakmai teljesítmények iránti tisztelet megmaradt, és egyes

személyek elbírálásában utóbbi fontosabb szerepet is töltött be. A szakmán belül nem voltak lejáratási kampányok. Ennek eredményeként egy ideig a szakmát a múlt rendszerben is uraló elit pozícióját az állami intézményrendszeren belül jórészt megtartotta. Ez valószínűleg részben azzal is magyarázható, hogy a gyakorlatilag szűz területnek számító Romániában a társadalomtudományok nagyjából kielégítő anyagi forráshoz jutottak az új intézmények segítségével, így a belső érdekharcok valójában értelmetlennek tűntek.

A zajos belső harcok hiányának valószínűleg az volt az egyik oka, hogy a társadalomtudományok státusa a közvélemény, illetve a döntéshozók szemében továbbra is tisztázatlan maradt. A társadalomtudományi diszciplínák ebben a helyzetben védték magukat, és igyekeztek a bejárattal mellett új szerepeket is kialakítani a maguk számára.

Folyóiratok és könyvkiadók

A folyóiratok nem folytattak semmilyen 1989 előtti hagyományt, vagy legalábbis igyekeznek ezt, amennyire csak lehet, leplezni. Minden folyóirat, amely folyamatosan jelent meg, legalább nevet változtatott. Az új név, ha lehetett, akkor a két világháború közötti hagyományt igyekezett feleleveníteni. Viszont megjelent egy sor teljesen új folyóirat is.

A szigorúbban vett szaklapok mellett megjelent egy egész sor magas színvonalú közéleti lap, amelyben rendszeresen közölnek szociológusok, politológusok, emberjogi szakértők stb. Ezek közül a legfontosabbak a *22* és a *Dilema*. A román értelmiségi olvasótábor ezekben és ehhez hasonló lapokban talál színvonalas eligazítást az aktuális politikai problémákban, itt értelmezik a közelmúlt eseményeit, s itt szembesülhet olyan, eddigi tabutémákkal is, mint Románia modernizációja, a nemzettudat problémái, az identitás kérdése, a kisebbségek stb.

A könyvkiadás is hasonló módon alakult, azzal a különbséggel, hogy a patinás irodalmi, kulturális, művészeti kiadók folytatták munkájukat. Bár anyagilag sokkal nehezebb helyzetben vannak, folytatják a kritikai kiadásokat (például a román irodalom klasszikusainak kritikai kiadását). Egyes kiadók azonban új nevet vettek fel, átalakították munkatársi gárdájukat, profilt változtattak.

1989 után a romániai társadalomtudományok (az 1920-as és az 1960-as évek után) egy újabb, radikális változáson mennek át. Egyrészt újrafogalmazzák a társadalomban elfoglalt helyüket, Románia történelmében páratlan módon vállalják a közéleti szerepet. Lehetségesek a nemzetközi tudományos kapcsolatok, igyekeznek beilleszkedni a nemzetközi életbe. Több kormányzati és nem kormányzati intézmény alakul. De nem biztosított a kutatások anyagi háttere, az egyetemi káderek fizetése 80-150 USD körül mozog. Számptalan diák tanul külföldön, ám nagyon kevesen térnek vissza. Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az 1989 utáni román társadalomtudományok helyzete nem egyértelmű: az anyagi háttér hiánya általában megakadályozza a rendszeres, érdembeli munkát, elidegeníti a fiatal kutatókat, oktatókat, és megnehezíti a rendszeres szereplést a nemzetközi szakmai életben.

JEGYZETEK

¹Most eltekintünk egyes baloldali teoretikusoktól, mint Constantin Dobrogeanu-Gherea vagy Ernest Stere. Az általuk vázolt értelmiségi szerep nem vált mérvadóvá a társadalomtudományokon belül.

²Külön ki kell emelni a frissen létrehozott statisztikai hivatalt, amely az amnesztiában részesített vagy rehabilitált filozófusok, szociológusok jelentős részének nyújtott nemcsak megélhetést, hanem munkahelyet, tisztes pozíciót is.

³Az elméletet Edgar Papu fogalmazta meg, először 1974-ben. Eszerint a nemzeti irodalmi hagyomány nem a nyugati formák átvételével jött létre - mint ahogy a szinkronizmus elmélete állította -, hanem teljesen eredeti volt. Sőt, gyakran megelőzte a nyugati irányzatokat (szürrealizmus, dadaizmus). Ez a protokronizmus. Az elmélet egyik bevallott célja, hogy ellensúlyozza a szinkronizmus által (állítólag) táplált kisebbségi érzést. Lásd Papu 1974. Az egész kérdéskörrel, a fogalom kontextusáról lásd Verdery 1991.

⁴Lásd elsősorban a következő gyűjteményes köteteket: Rebedeu és Zamfir 1982; Zamfir 1984, továbbá Zamfir és Rebedeu 1989.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bădescu, Ilie: *Sincronism european și cultură critică românească. Contribuții de sociologie istorică privind cultura modernă românească (Európai szinkronizmus és román kritikai kultúra. Történelmi szociológiai hozzájárulások a román modern kultúra értelmezéséhez)*. București, 1984, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Papu, Edgar: Protocronismul românesc. In *Secolul XX*, 1974. 5-6.
- Rebedeu, Ion-Zamfir, Cătălin (szerk.): *Modul de viață și calitatea vieții (Életmód és életminőség)*. București, 1982, Editura Politică.
- Stahl, Henri H.: *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributare, (Elméletek és hipotézisek a trihutális rendszer szociológiájáról)*. București, 1980, Editura științifică și enciclopedică.
- Teodorescu, Alin: A román szociológia 1965 után. In *Replika*, 1991. 2-3.
- Verdery, Katherine: *National Ideology Under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles, Oxford, 1991, University of California Press. 174-184.
- Wallerstein, Immanuel: *The Modern World System*. 1974, Academic Press, Inc.
- Zamfir, Cătălin (szerk.): *Indicatori și surse de variație a calității vieții (Az életminőség változásának mutatói és forrásai)*. București, 1984, Editura Academiei.
- Zamfir, Cătălin-Rebedeu, Ion (szerk.): *Stiluri de viață. Dinamica lor în societatea contemporană (Életstílusok és változásai a kortárs társadalomban)*. București, 1989, Editura Academiei.